Üks ebaõnnestunud piiskopivägede väljatung viis evangelistide ja katoliiklaste vaheliste tülideni, mis ainult suure vaevaga kõrvaldati ja oma nõrgendavat mõju avaldamata ei jätnud. Edasi näib, et ka linnas eneses ei puudunud äraandlikke sepitsusi: äraseletamatul viisil pääsis lahti tuli, mis haaras ka ühe kindlustorni. Seisukorda võis küll ainult lootusetuks märkida. Nii jõuti läbirääkimisteni venelastega. On vähe tõenäoline, et siin tegemist oleks otsekohese äraandmisega piiskopi poolt: siiski paistab, et ta oma püüdes end päästa linna survele ei suutnud enam kaua vastu panna. Tõenäolisemana paistab, et ka siin olid mängus piiskopkonna-kohtuniku Elert Kruse ebapuhtad käed; paljud asjaolud kõnelevad tema vastu, kuigi ta hiljemini eitas igasugust süüdi. Bürgermeister Tyle nõudmisel laskis linn omalt poolt anda piiskopil pühaliku tõotuse, et hädasunnil sündinud linna üleandmist kellelegi ette ei heidetaks.

Kapitulatsioonitingimused, mida vürst Peeter Ivanovitš Šuiski arvas kindlasti lubada võivat, olid soodsad; nii siis ei kaheldudki enam pikalt. 19. VII. anti talle linnavõtmed üle; linnuse ja lossi võtsid venelased oma alla ja Šuiski marssis pidulikult sisse. Vana-Liivimaa Tartu lõpetas oma olemasolu.

Linna siseolude arenemine keskajal (kuni reformatsioonini). Kui linna välise arenemise käik laseb end, kuigi ka hädavaevaliselt, peajoonis ära tähendada, siis oleme meie linna sisemises arenemises, õiguslikus seisukorras ja kultuuriloolisis küsimusis keskaegse arhiivi hävimise tagajärjel orienteeritud niivõrt puudulikult, et siin on ajutiselt võimalikud õieti ainult umbkaudsed oletused, mis seda kahetsemisväärsem, et Tartu, kuigi ta sõsarlinnadega võrreldes arenes välisvahekorris üsna iseseisvalt, jäi nähtavasti viimaseist maha sisemises sõltumatuses, olles tihedalt liidetud piiskopkonnaga, — asjaolud, mis tohiksid väärida erilist huvi.

Linnaõiguste andmisel määrati alusena uuele asulale Riia õigus, kusjuures Riia sai apellatsiooni-istantsiks, mille kaudu loomulikult rajati tee intensiivsele mõjustusele Riia poolt. Arusaadavalt oli Riia õigus maksev vaid pärislinnas, mitte aga linnuse piirkonnas, nii et ühine linnamüür piiras kahte õigusmõistmise eripiirkonda. Piir toomi ja linna õigusterritooriumi vahel oli vaid mõtteline; ta siirdus peaaegu otsejoones lossist kuni pisut ida poole Jakobi väravat; nii siis asus sellest joonest ida pool päris linn. Ühtaegu linnaõiguste saamisega on tegevusse seatud ka raad. Kuidas oli normeeritud liikmete arv raes, kes isevalimise teel täiendas oma koosseisu, selle kohta puudub meil täppis ülevaade; bürgermeistrite arv kõikus kolme ja nelja vahel, raehärrade (linnanõunikkude) arv — nelja ja üheksa vahel. Linna valitsemine oli täielikult rae kätes, samuti ka linna välispolitika juhtimine ja linna esindamine väljaspool; politilise elu korraldamises moodustas raad kõrgeima instantsi. Oma autonoomsel võimul andis ta rae- või sundmäärusi (Willküren) ja n. n. „bûrspraken“, s. t. politseilikke ettekirjutisi mitmekesisemat laadi, mis olid elanikele kohustavad; tema võimkonda kuulus ka gildide, käsitöölisametite ja tsunftide põhikirjade (Schragen) kinnitamine. Oma esindajate kaudu võttis raad osa maa-, linnade- ja hansapäevist; neil vastuvõetud otsused, retsessid ja lepingud olid kohustavad linnaelanikele ning raad pidi hoolitsema nende teostamise eest, samuti loomulikult valvama ka välisvõimudega tehtud lepingute pidamise üle.

Mis määral raad päriskeskajal huvitatud oli kirikuelust, pole võimalik praegu enam kindlaks teha. On teadmata, kas arvestas piiskopp katoliku ajal rae soove vaimulikkude ametisse määramisel kahes linnakoguduse — Maarja ja Jaani — kirikus; igatahes on raad mõlema kiriku tulundusliku elu juhtimisest osa võtnud. (Refor-

Tartu, lk. 33